

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

PROFESIONĀLAJĀ IZGLĪTĪBĀ IESAISTĪTO
VISPĀRIZGLĪTOJOŠO MĀCĪBU PRIEKŠMETU PEDAGOGU
KOMPETENCES PAAUGSTINĀŠANA

IRITA SAUKĀNE

Skolēnu runas kultūras attīstīšana

Materiāls izstrādāts

ESF Darbības programmas 2007. - 2013.gadam „Cilvēkresursi un nodarbinātība”
prioritātes 1.2. „Izglītība un prasmes”
pasākuma 1.2.1. „Profesionālās izglītības un vispārējo prasmju attīstība”
aktivitātes 1.2.1.2. „Vispārējo zināšanu un prasmju uzlabošana”
apakšaktivitātes 1.2.1.1.2. „Profesionālajā izglītībā iesaistīto pedagogu
kompetences paaugstināšana”

**Latvijas Universitātes realizētā projekta
„Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu
kompetences paaugstināšana”**

(Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003,
LU reģistrācijas Nr.ESS2009/88) īstenošanai.

Rīga 2010 – 2011

2. Runas veidi

Atbilstoši runas funkcijām šķir *iekšējo runu* un *ārējo runu*.

Iekšējā runa ir domas valodisks noformējums, valodisks ietērps, kas vēl nav izteikts ne mutiskā, ne rakstiskā veidā.

Tā kā iekšējo runu lieto tikai pats indivīds, tai ir noteiktas iezīmes. Iekšējā runa ir

- saīsināta,
- fragmentāra,
- saraustīta,
- ļoti dinamiska,
- tai nav pilnībā izveidota gramatiska noformējuma, jo cilvēks sevi saprot „no pusvārda” [Kļaviņa 1997: 12; Касаткин и др. 1989: 22].

Vēl citas iekšējās runas iezīmes:

- tā neizpaužas dzirdamās skaņās vai redzamās rakstu zīmēs, bet to veido vārda izraisītie dzirdes un redzes priekšstati iztēlē, kā arī slēptās skaņu izrunas mikrokustības. Iekšējā runa nav runa pie sevis jeb čukstēšana [Kļaviņa 1997: 12],
- iekšējā runa ir saruna pašam ar sevi, kas būtībā ir domāšanas process, jo valoda un runa ir cieši saistīta ar apziņu un domāšanu. Šādā nozīmē cilvēki patstāvīgi sarunājas ar sevi. Psihologi akcentē, cik svarīgi ir arī tas, ko mēs paši sev sakām, iestāstām, kā sevi ar domām noskaņojam [Dubkēvičs 2006: 126].

Šo runas īpatnību dēļ veidojas skolu praksē bieži vērojama situācija – skolēni ir pārliecināti, ka mācību vielu zina, jo iekšējās runas līmenī paši sevi saprot. Tomēr secīgi, argumentēti, pārliecinoši izteikt domas ārējā runā nespēj, jo nav izveidojusies saikne starp iekšējo runu un ārējo runu [Касаткин и др. 1989: 22].

Šīs svarīgās saiknes attīstīšanas nepieciešamību akcentē arī D. Laiveniece, uzsverot, ka „skolēni rosināmi attīstīt mācību procesā savu iekšpersonisko komunikāciju, jo iekšējā runā cilvēks izdzīvo tādas situācijas, kādas reālajā dzīvē nav iespējamas vai ir

sastopamas reti. Ja tiek izkopta un apzināta iekšējā runa, pilnveidojas un bagātinās ārējā saskarsmē lietotā valoda” [Laiveniece 2000: 63].

Ārējā runa ir skaļi izteikta un domāta citiem.

Protams, ja vien tā nav, piemēram, viena cilvēka trenēšanās spoguļa priekšā publiski uzstāties.

Pēc dažādām pazīmēm ārējo runu iedala

- monoloģiskajā un dialogiskajā runā,
- mutvārdu un rakstu (rakstiskajā) runā.

Monologs ir vienas personas runa, ko veido samērā apjomīgs noteiktas kompozīcijas teksts, uz kuru īpaši negaida vārdisku sarunas biedra reakciju [VPSV 238].

Tātad monologs ir publiska runa, kas domāta noteiktai auditorijai – klausītājiem un skatītājiem. Monologs var būt izteikts arī rakstu formā – stāsts, publicēts raksts u.tml. [Касаткин и др.1989: 24]. Monologs ir, piemēram, lekcija vai aktiera, rakstnieka, dzejnieka, politiķa uzstāšanās. Monologa formā veidotu runu sauc par monologrunu – tas ir plaši izvērsti noteiktas tematikas stāstījums.. Monologrunu izmanto, piemēram, viena aktiera izrādēs [VPSV 238]. Monologrunu runātājs vai rakstītājs var adresēt arī vienam klausītājam vai lasītājam [Касаткин и др. 1989:24].

Kā jebkurai runas veidam, monologam ir savas noteiktas iezīmes:

- tā ir vienvirziena saskarsme, auditorija (klausītāji, skatītāji, lasītāji) nav aktīvi saskarsmes dalībnieki, un atgriezeniskā saikne nav tūlītēja,
- monologs ir publiskas uzstāšanās sastāvdaļa, tās verbālā daļa. Monologa efektivitāte ir atkarīga no uzstāšanās kopumā: no prasmes sevi pasniegt, no

runas mākslas, arī no runātāja izskata un apģērba, tāpat arī no auditorijas motivācijas [Dubkēvičs, Ķestere 2003:132 – 133],

- monologam ir noteikta tēma, iecere un kompozīcija,
- tas ir laikus sagatavots: ir izstrādāts plāns (vismaz domās), savākti nepieciešamie fakti un logiskā, pārdomātā secībā izklāstīti. Nereti iepriekš tiek veidots melnraksts, ko vēlāk papildina un labo,
- monologs, salīdzinot ar dialogu, nav tik lielā mērā atkarīgs no situācijas [Касаткин и др.1989: 24 –25].
- monologā ir izteikta lomu sadale:
  - runātājs vai rakstītājs,
  - viens vai vairāki klausītāji, skatītāji, arī lasītājs vai lasītāji [Dubkēvičs, Ķestere 2003:i33, Kasatkin 1989:24].

Saskarsmes pētnieki atzīst, ka klasisks, „tīrs” monologs ikdienā ir sastopams reti. Biežāk esam liecinieki monologam ar dialoga elementiem. Uzstāšanās laikā runātājs laiku pa laikam vēršas pie auditorijas ar jautājumiem, pats ierosina jautājumus vai pat diskusijas, t.i., cenšas iesaistīt arī auditoriju [Dubkēvičs, Ķestere 2003:133].

Dialogs ir divu vai vairāku personu saruna – runas forma, kurā katrs izteikums ir tieši adresēts sarunas biedram.

Dialoga formā veidota runa ir dialogruna.

Dialogam ir raksturīgi

- īsi izteikumi,
- vienkāršu nepilna sastāva teikumu dažādība,
- atkāpes no normatīvām sintaktiskām konstrukcijām,
- plašs neverbālo līdzekļu lietojums (mīmika, žesti),
- liela loma intonācijai [VPSV 90].

Dialogs vienmēr ir cieši saistīts ar situāciju, un pilnībā tas ir saprotams tikai pašiem komunikantiem.

Kādas ir mutvārdu runas pazīmes?

Pirmkārt, tā vienmēr ir cieši saistīta ar runas situāciju, ir no tās atkarīga. Situācijas veids (piem., oficiāla vai neoficiāla) nosaka, kādus valodas leksiskos un gramatiskos līdzekļus komunikanti izmanto.

Otrkārt, mutvārdu runā nereti vērojama

- liekvārdība, bieži atkātojumi,
- dažādi precizējumi,
- perifrāžu izmantošana (perifrāze ir tēlains, aprakstošs vārdu savienojums, kas nosauc kādu raksturīgu reālijas pazīmi vai pazīmes un ko lieto viena vārda vietā, piemēram, *zvēru karalis* lauva. Perifrāze ir tropu veids, ko izmanto galvenokārt daiļliteratūrā, publicistikā, sarunvalodā [VPSV 294].

Šādas mutvārdu runas iezīmes parādās tāpēc, ka runātājs ne vienmēr spēj uzreiz precīzi izteikt savas domas. Mutvārdu runa ir lakoniska, jo runātāji vēlas izteikties īsāk, uzskatot, ka klausītāji saprot, tāpēc izlaiž vārdus, teikuma daļas, bieži lieto norādāmos vietniekvārdus, vispārīgus apzīmējumus konkrētu vietā. Parādās aprāvumi (runātājs, nepabeidzis teikumu, sāk jaunu, jo vēlas izteikties, lietojot citus vārdus), nepamatotas pauzes, ko nereti cenšas aizpildīt, velkot *nu-u-u*, *e-e-e*, *m-m-m*, kas no runas kultūras viedokļa nav pieļaujams..

Treškārt, ļoti nozīmīgi ir neverbālie komunikācijas līdzekļi. Ir pierādīts, ka verbāli sarunas biedram tiek nodota mazākā informācijas daļa. Komunikācijas pētnieki atzīst, ka daudz lielāka informācijas daļa (50 – 70%, pēc citiem atzinumiem, pat līdz 80%) tiek pārraidīta, izmantojot ārpusvalodiskos saziņas līdzekļus – ar visdažādāko neverbālās komunikācijas zīmju palīdzību. Lielākā daļa pētnieku atzīst, ka vārdi tiek lietoti pārsvarā informācijas nodošanai, turpretī bezvārdu kanāls tiek lietots savstarpējo attiecību noskaidrošanai un dažos gadījumos aizstāj vārdiskus ziņojumus. Neverbālā komunikācija ir pakļauta cilvēka psihes neapzinātajam līmenim, tāpēc tā ir patiesāka, atklātāka. Vieglāk ir samelot ar vārdiem, nevis ar acu skatienu vai pozu. [MMRS 2001: 62; Omārova1996:55, Pīzs 1995: 8; Ипполитова и др. 2007: 267].

Skolēnu starpkultūru kompetences attīstīšanai ir lietderīgi ietvert plašāku informāciju tieši par latviešu un krievu kultūrā raksturīgajiem uzvedības modeļiem [Vulāne, Gavriļina 2002: 106 –111].

Rakstu (rakstveida) runa salīdzinājumā ar mutvārdu ir sekundāra – gan vēsturiski, pēc izcelšanās, gan arī pēc tās realizācijas.

Rakstu runa ir labāk sagatavota, no mutvārdu runas atšķiras pēc izmantotajiem valodas līdzekļiem – vairāk saliktu teikumu, dažādu sintaktisku konstrukciju, biežāk lietotas ciešamās kārtas formas, verbu saliktie laiki, rūpīgāk veikta leksikas atlase.

Rakstu runā jāievēro ortogrāfijas un interpunkcijas normas, rokrakstam jābūt labi salasāmam.